

MÀSTER UNIVERSITARI EN
PROFESSOR D'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

TREBALL FINAL DE MÀSTER

ALUMNE: GUILLEM ESCORIHUELA CARBONELL

TUTOR: ADOLF MURILLO RIBES

BENEFICIS DE LA CREACIÓ I DIFUSIÓ DE LES CORALS ALS IES

APORTACIONS PER A L'ALUMNAT I PER AL CENTRE

Guillem Escorihuela Carbonell

INTRODUCCIÓ	2
BENEFICIS SALUDABLES DEL CANT CORAL	7
BENEFICIS SOCIALS-INTEGRADORS DEL CANT CORAL	19
BENEFICIS PEDAGÒGICS DEL CANT CORAL	28
LA CORAL I EL CENTRE DE LA QUE FORMA PART	36
TIPUS DE PARTICIPACIÓ	44
LES CORALS AL PAÍS VALENCIÀ I ELS PROJECTES EN COMÚ	46
CONCLUSIONS	50
FONTS CONSULTADES	53

El Treball de Final de Màster que plantege va encaminat cap a una visió pràctica de la música als instituts, basant-me en la meua experiència empírica tant als meus anys d'estudi com a les pràctiques de professorat que recentment he realitzat dins del currículum del Màster de Professor en Educació Secundària.

Aquesta pràctica musical a la que faig referència, és una pràctica vocal, i per a ser més exactes una pràctica coral. Doncs la meua intenció és demostrar mitjançant aquest treball els beneficis i els avantatges que aquest tipus d'iniciatives aporten tant a l'alumnat com a la vida dels centres educatius, que veuen en aquestes activitats un estímul per a l'entorn social del institut, que implica una imbricació d'alumnes, professors, i en molts casos també exalumnes i pares.

El cor és un grup que per la seva idiosincràsia comporta una gran unió entre els seus components, que s'han d'entendre, escoltar i formar entre tots una massa artística capaç de recrear ambients i obres de qualsevol estil.

Els avantatges son molts i en aquest escrit els anirem desgranant i posant-los en relleu, però destaquem l'esperit de superació, la satisfacció de la feina feta en grup, el treball de la veu i la sensibilització musical, la familiarització amb la música culta escrita, i com no, el gaudir dins d'un marc educatiu, de la música i de poder formar part de la mateixa. Així mateix per als professors que hi participen també se'n veuen reforçats, tant socialment davant del seu alumnat, com per tal de comprendre'ls i estar més units a ells, a més dels avantatges físico-corporals que comporta l'ensenyança del cant, ja que intervé en l'ús de la veu, i per a un professor, saber parlar i impostar la veu és del tot important per

a previndre problemes d'afonia derivats de la parla constant necessària en l'ensenyament.

Per a realitzar aquest treball tindrem en compte aquells projectes músico-corals que avui en dia estan donant-se als instituts de secundària de la Comunitat Valenciana i que engloben a molts IES, com són els de Com Sona l'Eso i el projecte de PROESO.

El treball que presente, doncs, tractarà una sèrie de punts com serien:

- Beneficis saludables del cant coral
- Beneficis socials-integradors del cant coral
- Beneficis pedagògics del cant coral
- La coral i el centre de la que forma part
- Tipus de participació
- Les corals escolars al País Valencià i els projectes en comú
- Conclusions

Així doncs quedaria configurada la línia d'investigació i recerca d'aquest assaig que no pretén més que ser un reflex dels moviments corals que s'estan donant als instituts de secundària del nostre País, i donar a conèixer els beneficis que aporten aquests. En un món canviant, on prima la multiculturalitat i la diversitat a les aules es fa patent dia rere dia amb la incessant incorporació

als grups-classe d'alumnat procedent d'arreu del món i de realitats ben distintes, la coral escolar sorgeix com un element integrador, de congregació, quelcom que estimula les condicions socials d'empatia i tolerància de la raça humana.

Avui dia són més nombroses les escoles amb agrupacions corals, ja que no cal disposar sinó d'un instrument amb el qual ja vam nàixer per estimular valors socials i espirituals en els joves. També les empreses han descobert que els seus treballadors no solament es desestresen en el cor, sinó que arriben a sentir-se empresa. Cors de discapacitats, cors de la tercera edat, cors terapèutics... l'activitat coral està creixent i convertint-se

En la mesura que la dinàmica musical en la història de l'home ha evolucionat, en aquesta mateixa proporció, el cant grupal ha anat transformant-se fins al punt de consolidar-se a si mateix com un estil al que avui ja estem acostumats. No obstant això, mes enllà de tot l'assumpte estètic i del gaudir musical, aquest fenomen exerceix una força empatitzadora entre els qui integren el que actualment es coneix com a corals, cors, orfeons, etc. Aquesta força, arriba a estendre's fins a les comunitats de la qual formen part els mateixos cantaires, generant, en aquest sentit, una gran influència que s'estén al comunitari.

La meua hipòtesi seria doncs que la creació de corals als instituts de secundària ajuda al jovent a integrar-se, a trobar-se millor amb si mateixa i a reforçar certs aspectes pedagògics, i per tant és un projecte que deurien abordar tots els centres. Els cors escolars aporten doncs beneficis a la salut vocal, beneficis socials i beneficis pedagògics, i això és el que a continuació abordaré.

Beneficis saludables del cant coral

El cant és natural per a la majoria de les persones. Si ho fem en secret en la dutxa o en el cotxe, o a la vista pública en l'església o l'estadi de futbol, la majoria de nosaltres cantem per plaer. Tots sabem que el impuls que eleva a cantar en harmonia amb els demés, mentre s'escolta una cançó, és quelcom especial.

Slade, una cantant i actriu professional que va fer teràpia de la veu fa 10 anys, creu que la veu és la clau per a una bona salut mental. I si bé la idea pot sonar un poc excèntrica, ha aconseguit elogis de psiquiatres generals i les organitzacions de salut mental.

L'ésser humà és un ésser social per excel·lència, per això, la capacitat comunicativa no ha de ser restringida gens ni mica, sinó que, per contra, s'ha de fomentar si volem mantenir alegre el cor i curar algunes malalties. Encara que els efectes benèfics del cant recentment s'estan començant a estudiar, un nombre creixent de metges afirma que pot ajudar a curar molts mals i els especialistes recomanen cantar amb regularitat. Gertraud Berka-Schmid, psicoterapeuta i professora de la Universitat de Música i Art de Viena, assenyala que investigacions recents indiquen la necessitat que el cant siga recomanat, i fins i tot receptat, per metges. L'especialista critica la privació del cant exercida per alguns pares i mestres, ja que prohibir als xiquets cantar és privar de la seua capacitat de personificació, de fer-se persona. A més, es coarta la seva vitalitat i la possibilitat de viure l'experiència del so.

La psicoterapeuta defineix cantar com la respiració estructurada que explica l'efecte fisiològic de la respiració profunda, abdominal. En cantar, aquesta respiració es manté i, segons la metgessa, es converteix en un massatge per l'intestí i en un alleujament per al cor. Atès que aquesta respiració subministra aire als pulmons permet impulsar i afavorir la circulació sanguínia, millorant al mateix temps la concentració i memòria. En reforçar l'activitat dels nervis parasimpàtics, el cant compensa l'activitat nerviosa simpàtica de l'organisme i proporciona tranquil·litat, la qual cosa és una cura fonamental per als mals que es viuen avui en dia tan associats a la vida agitada i l'estrès contemporani.

També, afavorint la relaxació es reforcen les defenses de l'organisme perquè el cos reforce les seves capacitats de autosanació i pugui resoldre trastorns de son, malalties circulatòries i la síndrome "burn out", el que es coneix com estar cremat. El cant, a més de ser una de les formes més antigues d'expressió de l'ésser humà, permet descarregar les males energies i dir-li adéu a l'estrès que si, per contra, quedara contingut en l'organisme afavoriria el desenvolupament de malalties. En la meua opinió qualsevol activitat artística o recreativa en la qual nosaltres puguem mostrar les nostres habilitats i alliberar els nostres dots d'artista contribueix favorablement per a la salut. A més constitueix una bona forma d'allunyar-nos dels problemes quotidians i de les pressions habituals.

Per tant crear cors als instituts suposa una sèrie d'aportacions saludables per a l'organisme dels que hi participen, ja siguin adolescents o adults. En aquest cas pot ser molt beneficiós per als docents del centre que hi participen, atesa la especial atenció que han de fer aquests a la seua veu i la

seua cura, ja que la veu es converteix en una de les principals, per no dir la que més, eina de treball. Durant la meua experiència del període de pràctiques a l'IES Berenguer Dalmau de Catarroja vaig poder comprovar al parlar amb un professor de l'àrea de ciències com, segons ell, des de que cantava al Cor de l'Institut havia notat com la seua veu es cansava menys quan impartia classe. Aquesta persona venia cantant al cor des de feia alguns anys i contava de manera enèrgica com el cor li ha aportat moltes coses, tant dins la vida social del centre, de apropament amb l'alumnat i millora de les relacions entre el professorat, així com millores en la salut vocal del seu cos, dons al cor els han ensenyat a impostar la veu i exercicis per vocalitzar que realitza cada dia abans de començar les classes per no fer-se malbé la veu: - "ja no me fa tant de mal la gola ni carraspege tant al donar classe, al cor vocalitze i he agafat la rutina de fer-ho cada matí abans de començar les classes, a més, ens han ensenyat bons hàbits per al cuidat de la veu i ara bec molta més aigua de la que abans bevia, no done classe sense una botella d'aigua al costat!"- em contava el professor a la cafeteria del centre.

...L'Organització Internacional del Treball considera al professorat com a la primera categoria professional sota risc de contraure malalties professionals de la veu, ja que el tipus de veu més procliu a fer malbé els òrgans vocals és la veu "projectada", és a dir, la que s'utilitza per exercir una influència sobre altres persones, cridant, intentant persuadir, tractant de guanyar audiència.

De fet, al nostre país, els nòduls de les cordes vocals com a conseqüència dels esforços sostinguts de la veu per motius professionals és l'única patologia reconeguda en l'actualitat com a malaltia professional per al col·lectiu docent.

La veu és el instrument fonamental per comunicar-nos amb els altres i en el cas dels professors és també la seva eina de treball. (...)¹

L'activitat coral te com a una de les seves funcions primeres ensenyar actituds saludables als cantaires per al seu cos i la seua veu, és així com les primeres sessions d'un cor o de qualsevol que s'hi incorpora van encaminades a impostar la veu, a poder fer dinàmiques en la veu sense malmetre aquesta, la importància de la respiració, de la col·locació. La veu humana és per les seues característiques tímbriques, la seua flexibilitat, ductilitat i la seua fàcil emissió, el instrument natural per excel·lència. L'aspecte tímbric de la veu, i molt especialment la seua tessitura, ha sigut pres com a base per a la formació dels grups instrumentals, o famílies, en que s'agrupen les orquestres. La influència de la veu, com a instrument que reuneix característiques inigualables, ha fet que els compositors hagen empleat la veu humana com a element més idoni per a l'expressió de les seues creacions.

Deuríem fer una revisió del que és la veu i per tant del que implica treballar amb ella als centres escolars. Per les seves condicions acústiques d'extensió, es produeixen els sons de la veu, dins dels límits del nombre de vibracions que el oït humà suporta, fent amb això més agradable l'audició d'una obra coral. La veu humana es forma a la laringe, te el seu origen quan l'aire dels pulmons passa per aquesta. Aquest conducte, situat a la part anterior del coll, consta d'un esquelet cartilaginós que assegura el pas de l'aire, i és una espècie de tub sonor, en les parets del qual existeixen dos plecs, les cordes vocals, les que

---

¹ LAS ENFERMEDADES DE LA VOZ. Estudio sobre factores de riesgo predictivos de patologías relacionadas con la seguridad y la salud de los trabajadores docentes.
<http://www.fe.ccoo.es/comunes/temp/recursos/25/559564.pdf>

per a produir la veu s'aproximen a voluntat, estretant més o menys l'espai comprès entre ambdues, açò és la glotis. Les cordes vocals actuen com a embocadura, fent que al passar entre elles la columna d'aire que prové dels pulmons, es posen en vibració i es produeixi el so. El so indeterminat que es produeix en la laringe, es dirigeix després a les cavitats de la faringe, boca i nas, que formen l'aparell de ressonància i modulació de la veu i és on aquesta adquireix pastositat i timbre, segons les característiques fisiològiques de cada persona. Amb la emissió natural es produeixen els sons vocals, segons la veu es reflexe en la faringe pròpiament dita, al paladar o als llavis. Per a pronunciar les lletres consonants, es necessita algun moviment especial de les cavitats de ressonància i modulació de la veu. La veu humana és un vertader instrument de vent, que a més de ser el mitjà de comunicació verbal entre els humans, es gasta musicalment des dels alhors de la història, ja que per ser el més natural, fou el primer instrument musical empleat per l'home.

Per això quan no fem un bon ús de la veu o no la tenim educada per a que passe per estes fases naturals de producció i projecció, la forcem, la malmetem, som capaços de crear-nos malalties, i apareixen danys que poden arribar a ser irreversibles si no es curen a temps.

- Els nòduls són un exemple, que són creixements benignes (no cancerígens) sobre les cordes vocals produïts per l'abús de la veu, són un problema freqüent en cantants professionals i tendeixen a créixer en parells (un a cada corda vocal) i en les zones que es rep més pressió quan les cordes vocals vibren, aquests provoquen que la veu es torne ronca, greu i tallada.

- La laringitis, és altra de les malalties que es pot donar com a resultat d'un mal cuidat o sobreexplotació de l'aparell fonador. Es caracteritza per una veu aspra o ronca degut a la inflamació de les cordes vocals. Pot ser causada per un ús excessiu de la veu, infeccions, irritacions, inhalacions, etc. Els trastorns de les cordes vocals són normalment provocats pel mal ús o abús de les cordes vocals a més d'altres factors.
- El pòlip vocal és un cos creixement suau, benigne, paregut a una "ampolla". Normalment és produït pel consum de tabac, l'hipotiroidisme (massa funcionament del tiroides), i mal us de la veu. Provoca quelcom semblant als nòduls, una veu ronca i destimbrada.
- La paràlisi de les cordes vocals seria un grau més alt en aquests trastorns, pot produir-se en una o ambdues cordes vocals. És una malaltia que pot oscil·lar entre suau i mortal i pot ser causada per traumatismes en el cap, coll o cervell, tumors, càncer del tiroide o del pulmó o una infecció viral.
- Altres trastorns menys freqüents són les úlceres de contacte en les cordes vocals i la papilomatosis laríngia, i en tot cas venen donades per problemes més greus que el mal ús o el descuit de la veu i els aparells fonadors.
- El trastorn més habitual és el de la veu disfònica. La disfonia és un problema molt abundant en l'àmbit docent. Algunes investigacions confirmen que dos de cada tres professors ha patit algun cop algun tipus de disfonia, una xifra prou significativa. El jovent està immers en un món de sorolls i en models de veus disfòniques, parlem de disfonia com el

canvi anormal de la veu per trastorns de les cordes vocals, el qual provoca la vibració defectuosa d'aquestes i que la veu s'altere.

Algunes accions o actituds que poden arribar a afectar al timbre de la veu i que poden crear disfonies són:

1. Tensions al coll que constrenyen la cintura escapular, la laringe està en suspensió gràcies a l'acció dels músculs, tota tensió suposarà un impediment per una correcta vibració, la projecció del coll cap endavant del cap produeix tensions i un mal aprofitament de ressonadors, manca d'espai a la faringe.
2. L'excés de d'aire al aspirar provoca la resistència de les cordes vocals i un tancament amb molt esforç que repercuteix directament sobre la dificultat de reproduir alguns sons aguts amb ressonàncies, i pot resultar a la llarga en processos inflamatoris diversos fins arribar a lesions per mal ús vocal.
3. La costum de mantindre durant períodes de temps prolongat a mandíbula rígida impedeix que l'espai bucal s'engrandeixi a mesura que la veu va cap a l'agut, d'aquesta manera la tensió de mandíbula comporta la retracció de la llengua dificultant la missió sonora i provocant el descens de la laringe, el que la malmet.

Per tot això la veu cantada, reuneix les condicions necessàries perquè l'emissió de la veu, siga clara, potent, amb ampli domini de la respiració, per evitar fatiga vocal. L'articulació, modulació i maneig del vel del paladar, són aportacions efectives, perquè la veu s'emeta en forma òptima, sense riscos

d'esforç vocal. La parla és menys exigida que la veu cantada. I tot açò és el que es potència des d'un cor, ja que l'aprenentatge del cant, encara que siga de manera amateur i des d'un institut, implica una sèrie de normes i de disciplina vocal que, com hem vist adés, ajuda a previndre i fins i tot és capaç de curar, sempre en mans de foniatres i logopedes, les malalties derivades de la veu. L'adaptació de les qualitats d'una veu posada en ressonadors facials, com passa en el cant, a l'emissió de la veu parlada, és un recurs eficaç per a la modificació d'hàbits erronis i esforç glòtic durant la fonació. Tinguem en compte que la prevenció de trastorns en la veu, no requereix de grans esforços, però si atorga enormes beneficis tenint en compte els objectius de l'entrenament vocal, respiratori, fonador i de maneig de ressonadors.

Normalment considerem la importància que té l'aprenentatge del maneig de la veu, quan aquesta és utilitzada de forma professional. Més enllà de l'ocupació o professió de la persona deuríem ser més conscients de que la veu és quelcom intrínsec de cadascú però que utilitzem cada dia, i que moltes vegades “malgastem” en compte d’“utilitzar-la” amb tot el seu significat semàntic. Només ens adonem de la seua importància quan es tracta de comunicar-se oralment, de forma exigida, com el cas de conferències, seminaris, oratòria, classes davant l'alumnat, així sabrem que és fonamental entrenar l'òrgan fonador, a fi de no esgotar amb seu ús o abús les característiques que permeten l'exercici de la fonació.

Segons la professora Nora Yelen els objectius principals d'un bon entrenament de la veu i que fàcilment es poden abordar al si d'un grup coral d'adolescents, son:

...1) evitar l'esforç vocal, 2) aprendre el maneig respiratori. 3) reconèixer les condicions adverses que atempten contra l'òrgan vocal tal: sorolls de fons, fum de cigarreta, ambients poc ventilats 4) tenir coneixement dels límits físics que impedeixen una emissió sonora potent i brillant, 5) conèixer les patologies que poden esdevenir en el cas de no adquirir una tècnica vocal, 6) adquirir matisos, brillantor i millorar l'entonació, 7) Agilitzar el discurs, 8) adquirir seguretat en l'emissió vocal, 9) alliberament de la veu, desbloquejant la inhibició, timidesa, 10) augment de l'autoestima adquirint seguretat, i per últim "Gaudir del do de la paraula"(...)²

Altra de les necessitats bàsiques de l'alumnat de secundària i de qualsevol persona que s'integre en la disciplina d'un cor és la correcta posició del cos. En conjunt, el cos constituït com a instrument, precisa d'una col·locació correcta, per a ajudar a l'emissió del so, guardant en tot moment un complet relaxament, que ajude al funcionament normal de tots els elements que intervenen en la producció del so. Així doncs diversos autors expliquen a l'alumne com han de col·locar cada part del cos que hi intervé, tenint en compte els peus, les mans, la boca, la llengua, el paladar i els llavis. Un dels punts més importants que destaquen autors com José Luis López García³ és l'atenció que cal prestar a la relaxació, quelcom que contínuament s'ha de tenir present, per no forçar cap element del nostre cos que forme part en la emissió del so, especialment la laringe i la faringe, per a aconseguir que aquesta emissió vinga

---

² Nora Yelen, fonoaudiòloga. Especialista en entrenament de la veu, reeducació de disfonies, nòduls, hiatus. <http://www.yelennorahotmailcom.blogspot.com/>

³ Catedràtic numerari de Conjunt Coral i Instrumental del Conservatori Superior de Música, Dansa i Art Dramàtic de Murcia.

donada de manera normal i fàcil. El concepte de relaxació ve molt lligat a altre que tracta aquest autor i molts altres que han fet incisió en el camp coral, com és el de la respiració.

Així doncs el cor escolar ha de prevenir en la seua labor l'ensenyança de la regulació de l'aire, la base de la producció del so, i el professor-director haurà fer conèixer la gran importància del mecanisme, per a poder dominar una tècnica senzilla, en la que basar la nostra tècnica vocal. L'adolescent o l'adult respira amb defectes, actituds com posar el cos rígid a l'hora de respirar, l'elevació excessiva de la caixa toràctica i amb ella els múscles, esbufegar en el moment d'inspirar l'aire... bàsicament, tot allò que implique esforç i forçament dels elements que prenen part de la respiració. Així podem previndre aquests defectes i que com hem vist adés poden esdevenir en malalties vocals, aprenent els temps de la respiració; la inspiració (millor pel nas), sense produir cap so, de forma profunda i ràpida, i la expiració, que és la que alimenta la vibració de les cordes vocals i que deu produir-se de forma lenta i continuada, amb precisió. Practicant com és degut aquests temps de la respiració treballarem una acció que fem no sols quan cantem, sinó que és una funció pròpia del ser humà i que realitza a tothora. També existeixen remeis que es poden practicar al cor escolar per als qui tenen problemes al respirar, com tenir en compte que per a respirar no s'ha de prendre molt d'aire a la vegada, dosificar l'eixida de l'aire amb la finalitat d'aprofitar-lo be, inspirar suaument i cantar piano per a prendre consciència de la bona emissió. En definitiva des del cor escolar ajudem a la cura de tot l'aparell fonador, fent incís en la gran importància de la respiració en la tècnica vocal:

...El generador del so vocal, l'aire, precisa d'una regulació que efectua la respiració; la intermitència periòdica d'aquesta respiració, farà que pugui efectuar-se a la vegada l'emissió del so. Per tot això, en la modulació i col·locació del so, se fa imprescindible el domini de la respiració, per a poder portar a terme una interpretació acord a les exigències de la partitura (López Garcia, 1989)

Les noves teràpies aprofiten l'“efecte biològic” de la música, “L'ésser humà està fet de música”, diu la psicoterapeuta Gertraud Berka-Schmid, a la qual ja he anomenat en pàgines anteriors. L'“efecte biològic” de la música, la seva influència en els corrents cerebrals, la respiració i el tarannà psíquic troben cada vegada més aplicacions terapèutiques i en l'Any de Mozart 2006 foren objecte d'un congrés internacional a Baden, prop de Viena. Tota una xarxa d'investigació científica es dedica a Àustria als efectes terapèutics i didàctics de la música. Al centre de rehabilitació de la clínica d'urgències de Viena-Meidling, els terapeutes aconseguixen la millora i recuperació de pacients greument traumatitzats a causa d'accidents amb lesions cerebrals relaxant-nos amb música suau d'instruments com el llaüt oriental antic o una arpa celta.

Diverses institucions científiques han comprovat que l'efecte de la música en l'organisme humà és molt més ampli del que es pensava fins ara. Els experts de la Universitat de Pavia, a Itàlia, i d'Oxford, a Gran Bretanya, han descobert per exemple que el gaudir de la música influeix positivament en la circulació sanguínia i en l'activitat cardíaca. Altres estudis confirmen que cantar o tocar un

instrument pot millorar el sistema immunològic, canviar la percepció del dolor i l'estrès i fins i tot augmentar el rendiment en els estudis.

La gran majoria dels xiquets avui en dia no aconsegueixen respirar bé, el que, segons Berka-Schmid, augmenta la freqüència cardíaca i de la respiració, més encara en temps com els nostres, que exigeixen cada vegada més rendiment en menys temps en detriment de la creativitat. Les investigacions promogudes per la xarxa “Mensch & Musik” es remunten a una iniciativa del director d'orquestra Herbert von Karajan després d'un accident tràfic en l'any 1968, quan la seva col·lega Joseph Keilberth es va desplomar mentre estava dirigint l'òpera wagneriana “Tristan i Isolde” a Munich i va morir a l'acte. Karajan va encarregar a un equip de metges que analitzaran els factors de l'estrès a què se sotmet el director durant un concert, i el 1969 es va establir a Salzburg un institut de la Fundació Karajan per psicologia experimental de la música on el mateix director es va oferir com subjecte d'experimentació. La xarxa “Mensch & Musik” coordina treballs científics com el de Hans-Ullrich Balzer del Mozarteum Salzburg, que ha estudiat física i es dedica a l'anomenada cronobiologia, l'objecte és el transcurs temporal dels processos biològics.

Beneficis socials-integradors del cant coral

El cor dins d'un món tant ampli, complex i divers com és un institut d'educació secundària arriba a esdevenir un nexa d'unió entre persones que, potser d'altra manera, no s'hagueren conegut o no hagueren format al si de la coral un grup, una colla, en definitiva el seu entorn social més proper. A l'IES Berenguer Dalmau de Catarroja vaig poder comprovar com el cor no tant sols feia música, sinó que feia amics, crea una xarxa de relacions socials increïble que fa que alumnat de primer d'ESO es relacione amb els de segon de Batxillerat o amb els qui cursen estudis de Formació Professional, però també amb professors i personal del centre, així com pares o inclús exalumnes. Recorde com quan s'aproximava el concert començava a vindre més gent i l'aula de música bullia d'entusiasme i de l'alegria de vore cares que es retrobaven, recorde Teresa que ja estudia a la Universitat, recorde Amaia que és mare, recorde Miquel de segon de Batxillerat o Lola dels cicles formatius, també Toni, un xiquet de primer per al que tot era nou...

L'ésser humà per naturalesa te la necessitat de comunicar-se amb els seus semblants ja que naixem en grups i formem part d'una societat. La funció dels grups és la d'incrementar la comprensió, emetre judicis, elevar la sensibilitat, facilitar les relacions socials i resoldre problemes. Entre els factors que afecten a l'èxit d'un grup es troben, la seva grandària, arranjaments especials, papers, normes, així com la seva coherència. Aquests factors afectaran a la quantitat i la qualitat de comunicació que es produeixi, l'habilitat del grup per completar la que s'han imposat i les probabilitats que la seva direcció siga efectiva. Tots aquests factors formen els fonaments en què es

basarà el bon funcionament del grup i ajudaran a determinar el resultat dels treballs efectuats. Un dels factors que més influència té en el flux de la comunicació durant les reunions dels grups, és el contacte visual, és a dir el grau amb què els membres del grup es comuniquen amb els ulls, i una coral aquest contacte visual recau en la figura del director/a ja que és l'encarregat de captar l'atenció de tot el grup per a revertir aquesta atenció en ells altra vegada i crear un canal de comunicació musical entre el tot. El sol fet de seure amb un grup d'amics a prendre un cafè i xerrar, pot revelar algun dels efectes de la comunicació visual. Les esperades relacions psicològiques entre els membres d'un grup també pot afectar les distàncies espacials, ja que en un grup de treball es prefereix una certa continuïtat física, ja que és la intimitat de les relacions dels membres del grup el que incrementa la comprensió individual del procés del mateix i el potencial personal. En canvi, en una conferència on els membres representen diferents punts de vista, es prefereix una major distància, el cor doncs entra dins del primer exemple ja que tothom es troba en el mateix espai al mateix nivell, hi ha una periodicitat d'assajos, així que les relacions grupals es donen de manera continua i es veu incrementada quan el cor realitza concerts, eixides o jornades de convivència, que implica passar un o diversos dies junts i a sovint fora de l'entorn habitual de trobada.

En el cas dels cors escolars és imprescindible que el grup tinga motivacions, cada cantaire ha d'estar entusiasmat i ha de sentir-se part del projecte. El participant com a part del grup, es pot entusiasmar si en lloc d'escoltar, pot parlar, i com no, cantar; si no se li donen ordres sinó que se li convida a participar amb llibertat i autonomia; si en lloc de sancions rep responsabilitat; si no hi ha competició sinó cooperació; si l'ambient és permissiu i cordial, amb

sensació de seguretat; i es crea una planificació col·lectiva d'activitats i objectius. Aquest ambient de grup requereix d'actituds i comportaments bastant diferents als adquirits durant tots els anys de vida escolar i cal recordar que "els membres d'un grup no naixen, es fan". Al seu torn hem de tenir en compte el procés de canvi d'actituds i conductes que hauran de fer els estudiants per arribar a comportar-se com "membres madurs" d'un grup. Ja que els alumnes són molt diferents tractats en forma individual que com a membres d'un grup. L'home és essencialment un ésser en relació que depèn dels altres i està fet per als altres.

La integració és, doncs, uns dels valors més forts que fomenta el cor escolar, un espai on tothom és igual i on naixen relacions socials entre persones de tot tipus, ja que el cor no exclou, és un punt de trobada del centre. Integració és uniformització, però sobre tot és coordinació, fusió dels membres que es van a integrar. El procés d'integració de les persones en un grup, suposa treure l'egoisme, la fredor de l'altra, la indiferència, l'agressivitat, el desig de dominar els altres i d'utilitzar-los com a simples objectes. Per aconseguir la integració es requereix sinceritat, amistat, confiança, col·laboració i obertura als altres. El cor vocacional engloba dos tipus de relacions: La que s'estableix entre els integrants del cor i la que s'entaula entre el cor i la comunitat a la qual pertany. Vegem algunes notes distintives de la segona d'elles per passar després a la primera. La primera relació que s'entaula entre el cor i el seu públic és la que te per fi l'art i el valor educatiu. El cor, bàsicament, és un instrument únic format per diverses veus i la seva tasca no ha de limitar, al nostre parer, a cantar només el que el públic vol escoltar. Quan canta, un cor està educant, perquè fa conèixer l'oient noves obres,

autors, gèneres i estils. El públic del País Valencià, en particular la joventut estan bombardejats dia i nit per un repertori que respon més als interessos de les companyies comercials discogràfiques o de radiodifusió i la fi última és aconseguir la venda de CD, vídeos musicals o l'assistència a els espectacles que ells mateixos patrocinen. Això no vol dir que aquest repertori que ens atordeix dia i nit sigui tot de mala qualitat o factura. Hi ha moltes cançons o obres que tenen un gran cabal artístic... però què passa amb aquest altre repertori que no és conegut per la seva falta de difusió?

Precisament, el cor vocacional dona a conèixer obres dels mestres del renaixement, alguna obra del període romàntic, tangos, folklore, negres espirituals, música brasilera o de comèdies musicals i, per que no, música contemporània. I és en els seus concerts on el públic en general es troba per primera vegada (o es retroba) amb obres de variat estil, aconseguint d'aquesta manera augmentar el seu gust musical en conèixer altres gèneres o opcions que abans li eren desconeguts. Un segon aspecte de la relació cor públic es dona en que el cor, atesa la seva especial característica, es presenta davant diversos escenaris que van des del teatre o l'església fins presons, llars d'avis, escoles, el mateix centre de secundària, etc. emocionant, ensenyant, elevant a un públic que, en molts casos, mai va prendre contacte amb la música en viu. No pot desconèixer tampoc que un cor representa a la comunitat a la qual pertany i els premis o reconeixement que aquell obté es fan extensius a l'àmbit geogràfic, cultural i social on el grup es va originar i desenvolupa la seva tasca, donant nom, prestigi, personalitat i identitat a l'IES.

Però és l'àmbit del propi cor on s'observen majors i millors fruits. Vegem algunes d'aquests beneficis, segons el professor Héctor Nardi a “El director de cor”⁴

“El cor comporta la concurrència de diverses voluntats determinades cap a un mateix fi. La participació d'un nombre considerable de veus cantant simultàniament pressuposa l'existència d'un pacte previ d'una mística comuna.”

“El cant coral adquireix real sentit social en unir a éssers de diferents cercles culturals, classes socials, ideologies, religions, sexes, edats. En el cor tots els seus integrants són com els comptes d'un collaret, iguals, però necessaris per a formar la peça completa.”

“El cant coral educa la sensibilitat, augmenta l'alegria de viure i procura un gaudi espiritual col·lectiu i individual que en poques activitats grupals s'aconsegueix.”

“Finalment el cant coral conté tots els elements que tendeixen a l'harmonia, la pau i l'expressió estètica: requereix disciplina i tolerància; obediència i responsabilitat; constància i dedicació; col·laboració i comprensió; superació, aprofundiment i coneixements.”

---

⁴ Gallo, J.A.; Graetzer, G.; Nardi, H.; Russo, A. (1979). *El director de coro. Manual para la dirección de coros vocacionales*. Ed. Ricordi. On defineix el cor vocacional com l'entitat musical formada per persones reunides per cantar en comú el repertori coral, associats per lliure determinació, sense pretensió de mòbils econòmics en l'ordre individual format majoritàriament per aficionats sense preparació musical tècnica, encara que pugui existir algú que sí la tinga.

És a dir, és una petita “societat” ideal. On cada un, tot i gràcies a les seves particularitats, compleix la seva funció per aconseguir un objectiu comú: la superació, l'excel·lència i la felicitat. I si això passa en aquells cors de característiques comunes, que podríem dir sobre el poder de la música coral en un altre tipus de formacions que responen a característiques més especials com cors de minusvàlids o gent amb problemes socials. El sentir-se útil, el seguir tenint il·lusions, el comprendre que hi ha encara un llarg camí per descobrir, el saber que encara es pot créixer i enlluernar davant la novetat són experiències úniques en gent amb necessitats especials

*...Que magnífic vehicle és el cant coral per a la infància i la joventut. Quant es creixerà artísticament a aquesta edat i quan es desenvoluparan els sentiments de solidaritat si el cor és ben conduït i liderat? Quina importància revesteix per a aquells cantants privats, per exemple, de la vista, els que aconsegueixen superar i fins oblidar per algunes hores la seva discapacitat gràcies al cant coral i sentir-se útils, reconeguts i valorats? I com significarà per a l'home i la dona privats de la seva llibertat poder desenvolupar una activitat que l'allunya del seu terrible realitat i les seves culpes?*⁵

Quan reflexionem sobre els aspectes extramusicals que el cant coral presenta (i que no s'esgoten en les aquí esmentades) prenem real consciència del que és el compromís que assumeixen els que estan al capdavant d'un grup coral i com la seua actitud pot influir de forma positiva o negativa davant els que

---

⁵ Ibídem

dipositen la seua confiança. El director de cors no només és un guia musical sinó que el seu caràcter, temprança, estat anímic, tolerància, respecte, energia, responsabilitat, puntualitat i amor a la música, forma i inspira al grup que dirigeix.

Un cor, com hem vist, no és només un creador de música sinó que és un mirall a imitar per la societat i està en el seu director conduir aquest camí i aprenentatge. Dirigir o liderar implica convèncer exposant idees persuasives i aconseguir una empatia en la conducta dels escoltes amb el propòsit de perseguir un objectiu clar. Dirigir significa orientar esforços cap a la consecució d'un fi definit i comptant amb l'elaboració d'una estratègia viable, tractar amb persones humanes i per tant la seva actuació ha d'estar emmarcada pel sentit ètic, amb un alt sentit de responsabilitat, aconsellar i deixar-se aconsellar, escoltar als altres conscientment amb ús de deducció i acceptar que cada persona pot exercir un valuós aportació al tema tractat. Sap adaptar els objectius a la realitat existent, saber quins principis s'han d'introduir en la vida i quines circumstàncies de la realitat modifiquen la norma. La prudència exigeix tenir claredat de l'objectiu que es persegueix i comunicar adequadament perquè altres harmònicament posin el medi. Així doncs la figura del director del cor escolar esdevé un eix integrador de tots els que hi participen i deurà lidiar amb els problemes socials que s'hi produeixen.

Els adolescents també tenen una sèrie de problemes socials que la coral de l'institut pot ajudar a resoldre, així per la meua experiència conec el cas d'un xiquet de 14 anys molt tímid, amb molts pocs lligam socials al centre d'educació en el qual estudia, amb problemes d'autoestima i falta de seguretat, en aquest

cas el cor escolar ha canviat aquesta situació en un alt grau, ja que s'ha integrat totalment en el cor, creant moltes amistats que no tan sols estan a l'hora de l'activitat coral, sinó que el vincle l'ha estès a la resta del temps que passa a l'institut, i també fora d'ell, com he pogut comprovar. Dona la casualitat que pels meus vincles amb la vida cultural i social del poble on realitzava les pràctiques podia vore als alumnes de l'IES tant dins com fora del centre i coneixia a gran part de la població que forma part del cor escolar, on hi coincidien alumnes amb grans lligams socials a la localitat i alumnes com aquest del que hem parlat que realment tenia problemes per a integrar-se tant al centre com a l'entorn social, així el cor ha produït en ell que es senta acceptat, segur d'ell mateixa part d'un grup, un grup especial que revitalitza tant la vida del centre com de la localitat.

Si atenem al que diu l'últim informe de la Joventut en Espanya publicat per l' Institut Nacional de la Joventut (INJUVE) els adolescents i joves estan marcats per un patró de mancança de valors i despreniment dels lligams socials físics que comporten relacions socials saludables i comportaments ètics i morals.

...En relación a la evolución socio-estructural, en el transcurso de los últimos cuatro decenios, en los países europeos occidentales, se da un consenso científico sobre el retroceso de los vínculos familiares y religiosos y sobre la pérdida de fuerza de orientación de las tradiciones. Los estilos educativos tradicionales de las familias se han erosionado y ya no existe, en muchos casos, el consenso en cuanto a los conceptos educativos en el seno

*de las parejas. El trabajo pedagógico de las escuelas renuncia en gran medida a la transmisión de valores y a controlar el comportamiento limitándose a la transmisión de conocimientos. Los comportamientos tradicionales han perdido fuerza y han sido liberalizados tanto en el ámbito sexual como en las formas de configurar la vida.*⁶

Es per això que la coral a un institut ve a fomentar tot el que pareix que la societat actual està deixant de banda. Els lligams socials que les noves xarxes online afavoreixen no ho son tot, i el jovent agraeix tenir un espai, una estona de relacions socials físiques, on deixar aflorar els seus sentiments i fer música. No podem oblidar el fet que sovint la música s'escolta en grup i aquest fet crea lligams entre persones, igual que la cançó. Actualment podem constatar la força de cohesió i d'assimilació que té la Música en el món dels joves. La joventut troba a través de la música que estima, formes de comunicació i elements de cohesió social que els identifica com a grup. La sociologia del fenomen de la pluralitat de tipologies musicals on el jovent s'emmiralla ens ha de replantejar actuacions i determinar-nos a ampliar i diversificar el repertori de treball. Moltes peces actuals contenen reconeguda riquesa musical i les hem d'incloure a la nostra programació. Estarem d'acord a afirmar, però, que la principal dificultat de l'ampliació i coneixement de la Música actual és estar constantment "al dia" de les novetats existents: discogràfiques, culturals...

---

⁶ Informe Juventud en España 2008. INJUVE. Observatorio de la Juventud

Beneficis pedagògics del cant coral

Si pel que fa als beneficis que una coral escolar pot aportar als qui hi participen a nivell de salut o a nivell social s'ha escrit i s'hi continua investigant, és innegable que els beneficis o millores més pròximes i que ens sobrevenen en primer lloc son les pedagògiques. Sobre tot en el camp musical, amb l'aprenentatge del llenguatge musical, dels signes, ritmes i per què no, de la història de la música si contextualitzem cadascuna de les peces que cantem. Però no tan sols el cor potència l'aprenentatge i la pràctica dels conceptes musicals, sinó que aquest tipus d'activitat ve molt lligada a la comunicació i al treball amb textos.

...La interdisciplinariedad de la Música propicia e implica establecer vínculos con un gran número de materias que conforman el currículo para formar el cuadro cultural en el cual las creaciones musicales se han desarrollado a lo largo del tiempo y favorece la consecución de manera más diversificada de los objetivos generales de la etapa. La Música en toda su dimensión permite una doble función en el desarrollo de la alumna y del alumno, desde el punto de vista personal y en la formación de los fundamentos técnicos y científicos del enriquecimiento cultural. Así pues, es necesaria una sólida formación musical como elemento indispensable en la educación de las personas.(...) Las actividades complementarias y extraescolares serán soportes

*importantes en el desarrollo de la materiay en la formación y motivación de las alumnas y alumnos.*⁷

Tal i com afirma el decret 112/2007

La coral escolar fa una labor important en l'àmbit de la logopèdia, ja que un dels punts més importants en la interpretació coral és, indubtablement, la claredat de la pronunciació i la dicció. La dicció és la manera més o menys estètica de pronunciar les paraules, equilibra les sil·labes. Aquesta labor entronca amb la competència de comunicació lingüística, una de les competències bàsiques que impregnen la legislació educativa del nostre País. L'estudi i l'aplicació coral del text ve a corroborar i a ajudar aquesta idea de propiciar la competència en comunicació lingüística des d'un cor de joves; la interpretació musical d'un text requereix analitzar en conjunt el seu contingut conceptual, per a conèixer la idea general que en ell s'expressa, vindrà després el seu estudi més concert del contingut conceptual i semàntic de cadascuna de les paraules i el estudi rítmic que del conjunt del text es deriva. S'aprèn el ritme general del text, l'estudi del caràcter rítmic d'una obra coral, els grups rítmics, els peus mètrics, que és la divisió més xicoteta que podem fer del text, també a saber fer coincidir els accents expressius del text i accents rítmics de la música i a fer coincidir les frases rítmiques del text amb les frases melòdiques, així com el repòs del discurs literari i el musical.

---

⁷ DECRET 112/2007, de 20 de juliol, del Consell, pel qual s'establix el currículum de l'Educació Secundària Obligatòria a la Comunitat Valenciana.

En definitiva el treball coral aporta a l'alumnat i a qui hi participa la destresa i el saber fer en competències no estrictament musicals i que aporten un bagatge important per a altres matèries, i per tant la participació en un cor a l'institut aporta certs beneficis pedagògics ja que incorpora al seu si coneixements i sabers d'altres matèries. Com diu el decret 112/2007 al que abans hem fet referència, no tan sols conceptes i continguts d'altres matèries es poden potenciar des del cor sinó que la Música es fa clau en l'adquisició de les competències bàsiques i en activitats de conjunt com és la coral es potencien valors i actituds:

...Colabora al desarrollo de la competencia de autonomía e iniciativa personal, mediante el trabajo colaborativo al que antes nos hemos referido y la habilidad para planificar y gestionar proyectos. La interpretación y la composición son dos claros ejemplos de actividades que requieren de una planificación previa y de la toma de decisiones para obtener los resultados deseados. Por otra parte, en aquellas actividades relacionadas en especial con la interpretación musical, se desarrollan capacidades y habilidades tales como la perseverancia, la responsabilidad, la autocrítica y la autoestima, factores clave para la adquisición de esta competencia.⁸

Ara que ja hem vist alguns dels beneficis que el cor escolar pot aportar pedagògicament a altres matèries i aspectes que el currículum de l'Educació Secundària Obligatòria marca, com son les competències bàsiques, no podem defugir d'elogiar les aportacions que aquesta iniciativa te per a la pròpia

---

⁸ Ibídem.

assignatura de Música, que és la gran beneficiada ja que els cantaires repassen tot allò que després s'ha de donar a les aules de música de l'institut. Aspectes que treballen són la justesa interpretativa, ja que tota obra musical requereix d'un estudi profund dels elements que la constitueixen, d'ací a tindre en compte a l'hora d'interpretar una obra coral l'entonació, la comunicació visual i el contacte auditiu amb els demés per a aconseguir una fusió nítida. També la coral treballarà els valors d'entonació i duració que els alumnes han de aprendre a l'assignatura de Música que al nostre País es cursa al 2n, 3r i 4t curs de la ESO; així per a tota obra musical és fonamental la fixació d'aquests elements bàsics que constitueixen la música: l'exactitud d'entonació i duració ha de ser primordial en la interpretació del grup, on la coordinació ha de ser en tot moment exacta, prestant atenció a les notes i figures. Altre dels aspectes del llenguatge musical que es treballen a la coral i que són matèria de Música durant el període d'Educació Secundària són els matisos (agògics, dinàmics i expressius), ja que la expressivitat musical és sempre testimoni del grau de qualitat d'una agrupació o de flexibilitat, fent cas de les indicacions que per a d'això a proposat el compositor, o les que, per mitjà de gestos, demana el director. Els silencis són altre concepte molt important, i les entrades que hi succeeixen han de tindre molta cura, són elements a treballar a la coral. L'estètica musical exigeix sempre un perfecte equilibri expressiu, pel que el professor-director ha d'explicar i marcar molt bé les frases musicals (altre concepte del llenguatge que els alumnes han de saber per als seus cursos d'ESO i que la coral escolar reforça) així com les cadències; en la interpretació de les frases s'ha de tenir en compte les directrius del director, i sempre buscar un equilibri harmònic. Altres conceptes relacionats amb l'assignatura de Música

que aprendran els alumnes que decidixquen formar part del cor de l'institut seran la classificació de les veus humanes i els seus registres, així com les distintes agrupacions vocals, com es divideixen i es classifiquen, i el millor de tot és que poden posar en pràctica tots els coneixements teòrics de llenguatge musical que han de treballar a l'aula.

Durant el període de pràctiques que vaig passar a l'IES Berenguer Dalmau de Catarroja vaig poder comprovar com aquests beneficis repercutien a l'alumnat que participava en el cor escolar, doncs molts dels conceptes que en el cor es treballaven a la pràctica i sense moltes explicacions teòriques eren els que després apareixien en l'aula de Música on si tenien una càrrega teòrica important, així els qui ja ho havien practicat al cor avançaven més ràpidament ja que tenien el referent pràctic. I com no, altres assignatures es veien reforçades, com per exemple les llengües, doncs les cançons que aleshores el cor preparava estaven tant en valencià, en castellà i en francès. L'experiència en aquest sentit va ser molt positiva, doncs s'hi van involucrar professors de diferents àrees: la professora de francès acudia als assajos per cantar al cor i ajudar els cantaires amb la pronunciació i la dicció, la professora de música com a directora i guia de tots els problemes musicals que es presentaven, fins i tot hi havia una comissió que s'encarregava dels temes logístics i econòmics del cor com la compra de carpetes, fotocòpies, autobusos per a les eixides... que estava formada per estudiants cantaires i que dirigia el professor d'economia de l'institut. També destacar l'ajuda d'una de les cantaires del cor i professora d'Educació Física del centre, qui preparava les coreografies de les cançons que cantaven i que portaven escenificació corporal.

Per tant la meua proposta passa per crear cors als instituts i donar un al·licient als joves dels centres, així el cor escolar fins i tot es pot convertir en alguna assignatura optativa per alguns cursos. La transició de Primària a Secundària, dues etapes educatives molt diferenciades, suposa canvis molt importants per als alumnes, i per a molts constitueix un veritable repte que han de superar. En primer de Secundària, aquest nou marc en què es van a moure els alumnes, la Música sense dubte pot potenciar el desenvolupament personal de l'individu al mateix temps que aportar una visió integradora de la diversitat, i donar cabuda al component emocional que forma part indissoluble de tot procés d'aprenentatge significatiu. Donat que a la Comunitat Valenciana no existeix l'assignatura de Música al primer curs de la ESO, la meua proposta és instituir un cor a cada institut, un cor com a activitat extraescolar, on puguem participar alumnes del centre, exalumnes, professors, exprofessors, pares i mares, pas..., però si volem que funcione i siga un element integrador del centre i una institució dins del mateix, que unixca a tothom que hi forma part de la vida escolar hem de fer que des del primer dia en que els alumnes entren al centre coneguen i senten parlar del cor: per això crec que el cor escolar ha de ser una assignatura optativa en el primer curs de la ESO. Així doncs l'anomenarem per a aquest curs Taller de Música, que serà avaluable per als alumnes de primer i activitat extraescolar per la resta d'alumnes del centre, el taller de música respon a aquest plantejament posant com a eix de l'assignatura el fer música en grup. La seva finalitat no és estudiar o ampliar conceptes musicals bàsics, sinó l'adquisició progressiva de destreses i recursos per fer música, viscuda com a experiència enriquidora individualment o col·lectivament.

En aquest sentit, els continguts del Taller s'articulen en tres blocs que corresponen als tres àmbits presents en qualsevol pràctica musical: La interpretació, és a dir, el fer música a l'aula per poder expressar-se amb la veu i el moviment i la dansa, la qual cosa implica l'aprenentatge i desenvolupament d'unes determinades habilitats tècniques. La creació, que es refereix a l'adquisició de recursos d'exploració i construcció musical per al desenvolupament de l'expressió musical tant individual com col·lectiva. La pràctica musical, entesa aquí com el conjunt d'actituds bàsiques necessàries perquè les experiències musicals puguin ser portades a terme a l'aula.

Els objectius d'aquest Taller de Música, centrat en el cor, que s'impartiria a 1r d'ESO serien: interpretar i crear música utilitzant la veu; utilitzar el moviment i la dansa com a font de comunicació i d'expressió del discurs musical; participar en les activitats de grup respectant les aportacions dels companys i estimant convenientment els èxits propis i del grup; desenvolupar la sensibilitat auditiva necessària per a usar el fraseig, l'articulació, la dinàmica i la agògica a través del cant, els instruments i el moviment; conèixer els termes musicals que es necessiten i utilitzar-los de forma adequada en les activitats d'expressió musical que es duguen a terme a l'aula; utilitzar partitures i saber interpretar-les, és a dir, conèixer el llenguatge de la música; superar les limitacions individuals a través del suport i la col·laboració del grup; respectar i apreciar altres formes d'expressió musical diferents de la pròpia i les dominants del seu entorn, superant estereotips i convencionalismes. Aquesta assignatura és ideal, i més en el primer curs de l'ESO, on convergeix alumnat vingut de realitats ben distintes, per a fer una especial cura a l'atenció a la diversitat, i a que els alumnes coneguen les diferents realitats que els envolten i les cultures de tots i

cadascun dels seus companys, fent ús i gaudint del llenguatge més universal que existeix: la Música. La idea és que respectant la diversitat tant gran que avui en dia existeix als nostres IES aquest Taller i Cor de l'Institut siga un referent d'interculturalitat i on tinguen cabuda músiques d'arreu del món, cançons que apropen aquells nouvinguts a la nostra cultura mediterrània i que també ens apropen a nosaltres a les seues arrels i ritmes.

La coral i el centre de la que forma part

La coral a un centre d'educació secundària esdevé un mirall de la societat que hi conviu, identifica al centre i reflexa els valors i ideals que inculca aqueixa institució. En la nostra realitat educativa ens trobem davant la situació d'un ventall ben diferent i distint de centres docents. Així doncs ja s'han consolidat als nostres entorns una sèrie d'institucions de caràcter privat i concertat, que competeixen amb l'escola pública, i en aquests escenaris és on les corals escolars desenvolupen la seua tasca, amb les diferències que el tipus de centre implica. Avui en dia assistim a una dicotomia en el món educatiu, i és la d'optar per l'escola pública o per l'escola privada. Aquesta situació va esdevenir encara més complexa quan va aparèixer el que podríem denominar una "tercera via": l'escola concertada. Aquesta, inicialment privada en els seus plantejaments ideològics i en les línies que dibuixen el seu ideari doncs funciona com una empresa, es va reconvertir, i així a canvi d'acollir-se a unes directrius que l'Estat li marcava, podria rebre d'aquesta institució una aportació econòmica. Entre d'altres havia d'admetre entre el seu alumnat població immigrant, infants de necessitats educatives especials...

D'aquesta manera el tipus d'escola en el que es desenvolupa l'activitat coral farà variar la mateixa en funció d'aquesta. Podem considerar que en l'escola privada-concertada, que funciona amb un pensament empresarial, si és que hi ha una activitat coral i s'aposta per aquest tipus d'activitat en l'alumnat, aquesta pren un caràcter d'assignatura extraescolar, amb tot el que això comporta en tant a horaris i dedicació del professorat. Un professorat que es sent recolzat

per la direcció del centre, en aquest cas disposa de material, suport econòmic, mitjans per portar a cap la tasca, com dotació de temps exclusiu per al cor, amb un horari específic dins de la dinàmica del centre i de la taula horària del professor encarregat, que a sovint és retribuït econòmicament per aquesta labor, ja que s'inclou dins de les seues tasques que contempla el seu contracte de treball. En definitiva el cor d'una escola privada, te d'entrada més oportunitats que el cor format al si d'una escola pública, amb la qual cosa no volem dir que siga millor o pitjor, tan sols que ja des d'un primer moment és benefactor del suport de qui ostenta el poder (pedagògic, organitzatiu i econòmic) del centre, i per tant esdevé també una senya d'identitat del mateix, entroncant amb la idea d'empresa de l'escola privada i la recerca d'aquell valor afegit que tant en voga està ara a la societat de l'Estat del Benestar, i que implica "vendre" el producte amb el millor embolcall possible, i tenir una coral escolar, que si a més és reconeguda arreu del territori i realitza gires/viatges, equival a augmentar l'oferta formativa de l'escola i incorpora al seu programa educatiu un valor afegit basant-se en la formació (extra) musical, en els valors de companyerisme, de treball en equip, de respecte...

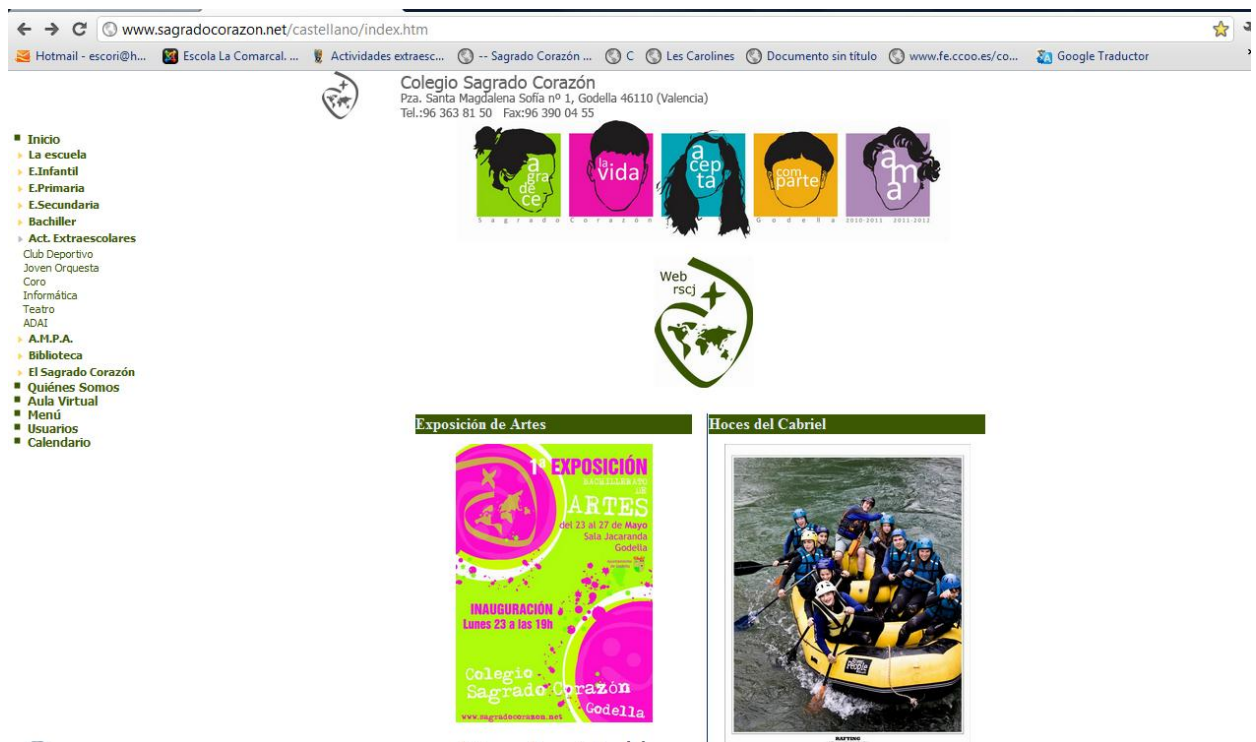
Així podem trobar moltes escoles privades-concertades que en les seves pàgines web publiciten com a activitats complementàries la coral:

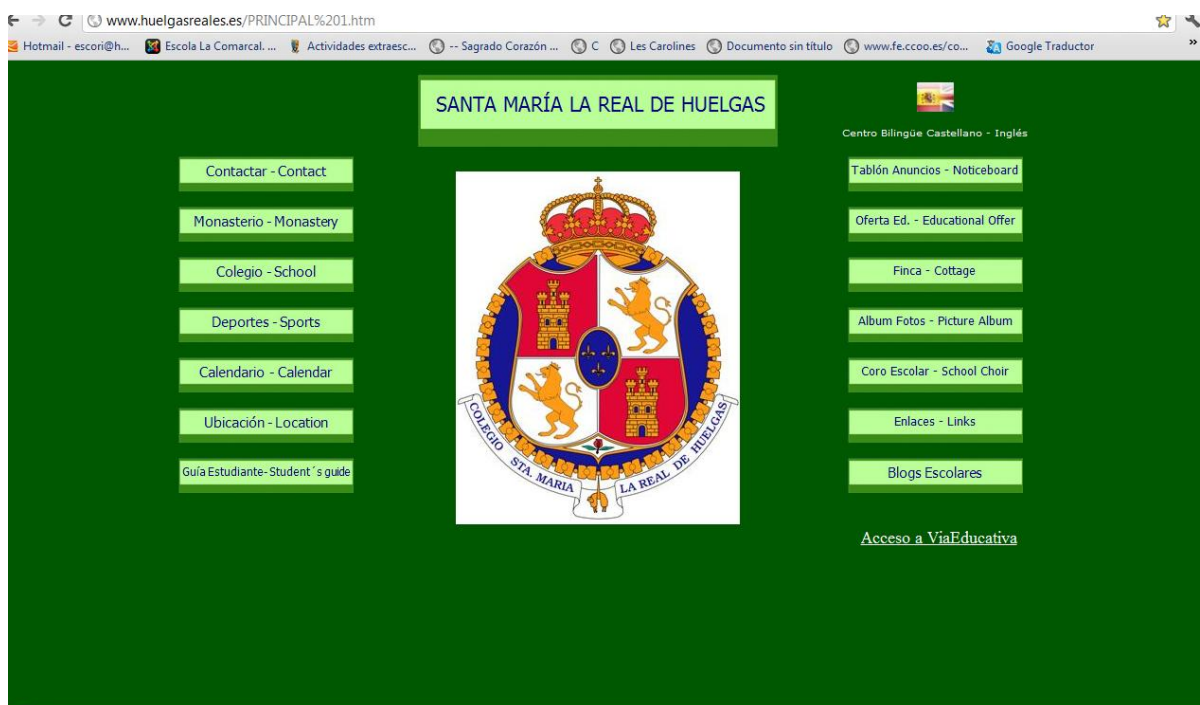
La Nostra Escola Comarcal. Centre Concertat d'Ensenyament en Valencià. Picassent

Colegio Nuestra Señora del Pilar. València

Colegio Sagrado Corazón. Godella

Colegio Santa María La Real de Huelgas.

D'altra banda l'escola pública ha esdevingut en els darrers anys un lloc de trobada de cultures, d'extractes socials ben diferenciats, de llengües, de colors, etc... i també al seu si han sorgit moviments corals importants que estan tenint molt de ressò a la comunitat educativa, en tant i que estan creant espais de cultura, d'amistat, de lligams socials, i de lligams entre centres d'arreu del País. En les escoles públiques la coral, doncs, s'articula com un element que vol agrupar, un element que potser no busca l'excel·lència musical, però que comporta una altra sèrie de valors d'unió, de companyerisme, de multiculturalitat i acceptació, respecte... aquests es converteixen en l'eix vertebrador de l'activitat coral que ve a tindre dos vessants com a finalitats, la estrictament musical i la que podríem anomenar social. L'escola pública deixa de voler ser un producte que vol vendre, i la coral escolar no adquireix tal vegada aquell caràcter de valor afegit o de reclam per a vendre el producte de "l'educació", sinó que la coral ve a ser una activitat més de l'escola que no te perquè vindre propiciada des del centre, i en moltes ocasions no rebrà la consideració i l'acceptació per part de la direcció del centre, ja que en molts casos és el professor de música el que pel seu interès, la seva vocació, el seu amor a la música i a l'alumnat i el seu desig per millorar l'engranatge social del centre porta a cap aquesta activitat complementaria o extraescolar, així també podrà sorgir des d'una petició de l'AMPA o del propi alumnat, que busca en la música una alliberació de l'estrés al que està sotmès.

Podem observar les webs de centres públics d'educació secundària que dins de les seues activitats extraescolars-complementaries incorporen la coral escolar:

IES BERENGUER DALMAU - Catarroja

GENERALITAT VALENCIANA - CONSELLERIA D'EDUCACIÓ

PÀGINA PRINCIPAL

ACTIVITATS EXTRAESCOLARS CURS 2010/11

Premis literaris Cristòfor Aguado	Cor i orquestra de l'IES Berenguer Dalmau	El cresol. Revista de l'Institut
Hort escolar	Espai de mediació escolar	Exposició treballs de Tecnologia
Concurs literari Sambori	Campanya de Nadal pro-Celendin	Intercanvi amb la ciutat de Vara (Suècia)
Trobada d'Escoles en Valencià	Diàleg entre l'escriptor i els lectors a la Universitat	Intercanvi amb la ciutat de Riom (França)
Setmana d'esquí	Teatre a Almagro	Jornades d'acció professional

Relació d'activitats per departaments - Anterior: 2007/08 - 2008/09 - 2009/10

IES Berenguer Dalmau. Catarroja

07
Mar
2009

El cor de l'institut grava el seu primer disc de música popular

Escrito por: francesclopez el 07 Mar 2009 - [URL Permanente](#)

Fotos cedides per la periodista Raquel Sánchez

Ahir va ser una jornada memorable per al Cor de l'institut Manuel Sanchis Guarner de Silla i per a les persones que en participen en l'activitat (alumnes, pares i professors com Fini Alcolea, Angel Rabasa o Amparo Tomàs). Es celebrava el desé aniversari de la seua creació i culminaven els assajos i la tasca d'investigació sobre la música popular: descobriment de discos de les veus més interessants del panorama folk valencià, arreplega de cançons populars al poble (Murga de Silla), repàs d'alguns cançoners com el que publicà Manuel Sanchis Guarner (personalitat que dóna nom a l'institut) i

IES Manuel Sanchis Guarner. Silla

Departament de Música de l'IES de Benicàssim

En aquest espai trobaràs moltes de les activitats i experiències que realitzem dins i fora de les aules.

Concert d'Anna i Nagore al teatre de Benicàssim (20-01-2011)

dissabte 19 de juny de 2010
Cor de Kassim

Categories

- [2n ESO](#) (9)
- [Taller 1r d'ESO](#) (8)
- [3r ESO](#) (6)
- [Els Moniatos](#) (5)
- [activitats extraescolars](#) (5)
- [breu història del pop a partir de "Èrik el musical"](#) (5)
- [Breu guia instrumental a partir de "Èrik el musical"](#) (4)
- [musical Èrik](#) (3)
- [1r Batxillerat](#) (1)
- [Internivells](#) (1)
- [Textos "Musical Èrik"](#) (1)

IES Violant de Casalduch. Benicàssim

Ja estiguem parlant d'escola pública o privada, el que és ben cert és que la coral escolar dona vida al centre, i participa en els esdeveniments més importants per a l'institut, a més els que hi formen part es senten protagonistes, i si la coral està ben estructurada i és quelcom que congrega a alumnat de tot tipus serà una bona eina de treball des de la qual aconseguir alguns dels objectius que es parca el Projecte Educatiu del centre, per ser una mostra amb la que investigar. Cantar és fonamental en el procés d'aprenentatge, com diu el Dr. John Hughes de la Universitat de Texas, un expert neuròleg que estudia la música i la seva relació amb les funcions cerebrals, la música ha estat vista com una forma d'entreteniment, però informació desenvolupada en relació a la música i el cervell durant els últims 10 anys, ens ha portat a l'apreciació que la música és fonamental en el procés de l'aprenentatge.

Ara bé, tinguem en compte que la majoria de les escoles no té cor. Algunes de les raons possibles són la manca d'iniciativa des de les autoritats per generar-

ne un, la manca d'iniciativa del docent de música, o la impossibilitat d'ajuntar més de quatre persones disposades a cantar (la qual cosa considere impossible).

Hi ha molts prejudicis existents quant a el que ha o no ha de ser un cor. És només qüestió d'actuar metòdicament, Raquel Barbieri (mezzosoprano, directora de escena i escriptora) ens dona les claus per a constituir un cor escolar:

... 1) Realizar la convocatoria. 2) En base a la cantidad de alumnos interesados en participar, se empieza a buscar el lugar para ensayar. 3) Ver la posibilidad de conseguir (en caso de no tener ya) un teclado para enseñar a vocalizar, entonar y afinar. Otra opción: Que el docente de música sepa tocar la guitarra y así ya no es necesario el teclado. 4) Antes de empezar con cualquier canción, es necesario invertir algunos días practicando el uso del diafragma en la respiración y hacer ejercicios de relajación muscular facial, preparándonos para el canto. 5) Llegado el momento de empezar a cantar algo concreto, sugiero que sean los alumnos los que elijan lo que quieren cantar: Una canción de rock, pop, cumbia, etc. Soy de la idea de que la imposición en un coro amateur escolar lleva al éxodo de sus integrantes y acá el objetivo es muy concreto.⁹

---

⁹ Educar. El portal educativo del Estado Argentino. <http://portal.educ.ar/debates/eid/musica/debate/el-coro-en-la-escuela.php>

Tipus de participació

La participació en el centre de tota la comunitat que l'envolta ha esdevingut una de les teories educatives que més pes estan agafant als àmbits científics de l'educació, diversos estudis afirmen que la implicació de pares i familiars o amics milloren els resultats educatius, afectius i socials de l'alumne.

...Existeix una escola en la que els xiquets, procedents d'ambients desafavorits, tenen altes expectatives, en la que prima el treball en grup, les estratègies d'investigació i els projectes de treball, en la que tots els membres de la comunitat escolar estan implicats i col·laboren en el seu procés d'aprenentatge, i on el llibre és un recurs més, i no el més utilitzat ni el més important (...)¹⁰

El cor en aquest cas pot ser l'element unificador i integrador on tinguen cabuda tota la comunitat, pares, alumnes, exalumnes, professors, personal d'administració i serveis, amics del centre... en la meua experiència de pràctiques al cor de l'IES Berenguer Dalmau vaig comprovar com tots junts feien pinya i s'ho passaven d'allò més be cantant, tant pares, professors i alumnes de tots els cursos, i com es milloren les relacions entre professorat i alumnat que troben en el cor un punt de reunió i de relacions extra a les classes.

Entre els objectius de l'escola accelerada que pregona aquesta unió dels elements humans de la comunitat escolar destaca l'apartat de compartir

---

¹⁰ Bernal J.L i Gil M. T. *Escuelas aceleradas*. Cuadernos de Pedagogía. Nº 285

recursos i responsabilitats, construir l'escola compartint i utilitzant els recursos de la comunitat: utilitzar tots els recursos humans que alumnes, pares, professorat, membres del barri i la comunitat local poden aportar per a l'educació en l'escola.

El cor, aleshores, es beneficia d'aquest compartir de sabers i relacions, i així mateix, el fet que el cor siga un punt de trobament entre els membres de la comunitat pot donar pas a la incorporació d'aquest sistema d'escola en la que no només els professors son els responsables únics i subsidiaris de l'alumnat, sinó que la implicació de tota la comunitat fa responsable a la mateixa de l'educació dels joves, un aspecte que no podem deixar en mans de l'escola solament, sinó que hem de fer d'ell un projecte comú de tota la societat.

Així doncs, el millor per a un cor d'un institut és que hi participe quan més persones millor, que s'impliquen els professors i en la mesura que puguen o els siga possible, en el cas d'alguns concerts especials o activitats destacades, els pares.

Les corals escolars al País Valencià i els projectes en comú

En els darrers anys s'han donat dins del nostre País una sèrie de fenòmens corals als centres d'educació secundària que han donat pas a projectes en comú intercentres. El que més temps porta en marxa és el projecte COM SONA l'ESO, que va sorgir al 2000 fruit de l'entusiasme d'alguns professors de música valencians que exercien la seua tasca docent al País Valencià, Catalunya i les Illes Balears. Així van unir les propostes que treballaven en l'aula per a donar a conèixer tot el que es podia aconseguir amb alumnes de qualsevol condició social, cultura i nivell acadèmic amb el comú denominador d'una matèria a la què, sovint, se li minva importància: la música

Una de les idees del projecte i les trobades que es realitzen és el trobar punts d'unió entre l'alumnat i diversos continguts que formen part d'una educació integral: educació per a la pau, educació per a la salut, educació ambiental, educació per a la igualtat, etc. A partir d'ells es busquen les relacions que poden tindre amb la música i prenen forma les propostes al voltant de què giraran les trobades. Els encontres són trobades anuals d'alumnes i professors de música d'instituts de secundària públics que durant quatre dies conviuen per dur a terme diferents reptes musicals i que a sovint compten amb l'ajuda de grups de rock, pop, folk, jazz... en català.

Potser l'esdeveniment de la trobada que més crida l'atenció per la seua singularitat i espectacularitat és la realització d'un gran concert conjunt, ja que parlem de més de 1200 alumnes d'Educació Secundària entre 12 i 17 anys. En les aules de música de secundària podem fer una distinció entre aquells alumnes que cursen estudis musicals fora de les aules de l'institut i toquen

algun instrument musical, i aquells a què la seua formació musical es limita a allò que puguen aprendre en l'institut, però en aquest projecte tothom te cabuda. Els primers formen una gran banda de música on té cabuda qualsevol tipus d'instrument (instruments de vent, fusta, corda o percussió de conservatori, junt amb altres tradicionals com dolçaines valencianes, gralles catalanes o sacs de Gemecs mallorquins, altres ètnics com Djembés o darbukes i instruments elèctrics com guitarres, baixos elèctrics o sintetitzadors), així s'arriba a conformar una agrupació de quasi 125 instrumentistes.

D'altra banda, els alumnes que no tenen formació en cap instrument musical formen part d'un gran cor: una agrupació vocal formada per al voltant de 1000 veus que amb il·lusió, treball i moltíssim esforç dins de les aules tracten de superar la seua curta experiència musical per a oferir un resultat que sorprèn per la seua qualitat. És a dir, la Trobada no és una trobada de músics entenent-los com a gent que té estudis musicals fora de l'institut i que ara mateix estan estudiant secundària, aquest és un altre dels punts claus de la trobada, que tot el món pot fer música, d'una manera o d'una altra.¹¹

Altres dels projectes que avui en dia incorpora la coral escolar en un àmbit de col·laboració i interacció de corals de diferents centres és el que fomenta el Grup Instrumental PROESO. Aquest grup de professors de música de secundària naix amb l'objectiu d'oferir a la comunitat educativa i al públic en general, una interessant i satisfactòria sèrie d'activitats musicals, el professorat de música dels instituts ix de les aules per tal de dur endavant una proposta en

---

¹¹ Resum de la informació que conté el Dossier del lloc web www.comsonaleso.com

la qual l'esforç i l'entusiasme dels i les docents es posa de manifest en la creació d'un grup instrumental on convergeixen la qualitat de la interpretació i la pràctica pedagògica.

...PROESO és una associació sense ànim de lucre, on es creu que l'alumnat valencià es mereix i ha de disposar de l'oportunitat de conèixer i estimar allò que tant ens identifica com a poble: la música. L'objectiu principal d'estes reunions musicals és el de crear un públic jove. Ens sumem al gran ventall d'estils que ens ofereix el mercat musical i ho fem amb una formació tan definidora de la nostra idiosincràsia com és la banda de música.¹²

Els objectius de PROESO són:

Fomentar la interpretació musical entre els membres del col·lectiu de professors de l'àrea de música d'Educació Secundària Obligatòria, en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana, així com transmetre, mitjançant les audicions, el repertori musical d'obres per a Banda, també donar a conèixer obres de compositors valencians en general, així com de joves compositors membres d'aquesta agrupació i possibilitar l'accés a la direcció musical d'aquesta agrupació, a alguns dels seus integrants que actualment desenvolupen aquesta activitat. L'agrupació aposta també per fomentar entre els membres integrants, l'intercanvi d'idees, estratègies i activitats de la pràctica docent personal, pretén realitzar, dintre de les activitats programades,

---

¹² www.proeso.org

concerts didàctics adreçats als alumnes dels centres educatius i gaudir de la interpretació musical en conjunt, com a complement de l'activitat docent individual, per tal de difondre, mitjançant la realització de concerts, el patrimoni socio-cultural que suposa el fenomen bandístic a la Comunitat Valenciana.

Realment l'interessant d'aquest projecte no és que uns professors de secundària es junten per a tocar en una banda, sinó que les obres que toquen incorporen coral, així cors d'arreu del País Valencià es junten a un concert multitudinari per a interpretar obres per a cor i banda, algunes ja existents o arranjaments i altres composicions fetes ad hoc. Vaig poder assistir a l'últim concert de PROESO i participar com a cantaire, a un escenari amb més de 900 cantaires d'arreu del País, gaudint de la música en conjunt, crec que l'experiència va ser molt enriquidora per a mi i per als alumnes del meu IES de pràctiques, amb els qui vaig anar.

Altres projectes en comú també es donen, però he considerat apuntar els aquests com a més importants. Alguns dels pobles de la nostra geografia s'han animat a crear aplecs de cors, com en Teulada, Silla, Benicarló o les Coves de Vinromà, cal dir que en aquestes trobades hi ha quines es nodreixen de cors escolars i altres que incorporen cors de tot tipus. A més alguns dels IES en els que existeix el cor realitzen intercanvis i festivals com és el cas de l'IES Bernat Guinovart d'Algemesí.

Conclusions

Hom queda satisfet quan investiga sobre un tema i veu que la informació i documentació consultada reafirmen la hipòtesi del primer plantejament, aquest és el cas que ens ocupa, doncs les fonts consultades ens han asseverat que la creació de corals als IES és favorable per als alumnes i per a la comunitat educativa, millorant les relacions del centre.

Hem pogut analitzar els beneficis que aporta el cant coral per a joves en diversos camps, de tots ells és, potser, el benefici social i integrador el que més literatura té al respecte i el que ha resultat ser de més utilitat als instituts d'educació secundària del nostre País, amb els arguments a favor que hem pogut observar el cant coral esdevé un nexa d'unió entre l'alumnat i fa que aquest es senti integrat dins d'un grup. En el grup, com en l'amistat, l'adolescent busca una raó de ser, un ideal del Jo, una imatge que li done seguretat, que tranquil·litzi la seva inquietud interior i li retorne el sentiment del seu valor. Com més feble i indefens se senti, més buscarà als altres i intentarà identificar-se amb ells, fins i tot a costa de dimitir de les pròpies característiques diferencials de la seva personalitat, descarregant de si mateix, d'alguna manera, en el grup, i volent fondre en aquest. El grup permetrà a l'adolescent afirmar amb tota seguretat. Enmig d'éssers que pensen i senten com ell, sap que pot oblidar-se de les seves actituds defensives, expressar-se lliurement sense por de no ser comprès o ensopegar amb el somriure irònic i de superioritat de l'adult on se li pren seriosament i troba un ideal i uns valors a la mesura de les seves aspiracions.

En el fons, per el millor o el pitjor, el grup incita a l'adolescent a una contínua superació de si mateix, troba en el grup les condicions òptimes per posar a prova les seves possibilitats d'esgotar els seus límits, de vèncer sense parar nous obstacles, i per provar i mostrar al món que és digne de ser considerat com un adult. Entre els components del grup, els adolescents tenen la impressió de comportar i viure com a adults, de ser adults i de donar vida a una microsocietat a la qual ells han donat forma. Es diu que el grup dona al jove la possibilitat de passar per adult, quan en realitat no és gens fàcil ser-ho. Aquesta és la funció del grup per a la formació i la sociabilització de la persona. D'aquesta manera, el grup pot ser alhora una solució momentània per als conflictes de l'adolescent, i una preparació notable per a la condició d'home, en la mesura que no es desvie cap a activitats antisocials, en la mesura també que la pròpia dinàmica de grup no arribi a impedir l'afirmació personal dels seus integrants. El grup coral, doncs, dona solució a molts dels problemes socials que arrastra la joventut, un punt d'encontre on es poden expressar els sentiments de la manera més natural com és cantant, un lloc on fondre's amb els demás companys en un cant comú i lliurar-se dels seus temors, preocupacions i maldecaps.

D'altra banda, els beneficis per a la salut vocal i pedagògics també han sigut dos dels puntals d'aquest treball de recerca, en menor mesura hem vist com també el cant coral aporta casos favorables en aquests camps. La veu és l'element principal de la parla i el cant, normalment la usem molt més per a parlar que per a cantar, no obstant això, és el cant l'activitat capaç d'educar la veu i no la parla. Així doncs, si ensenyem a cantar i a impostar bé la veu podem vore en l'apartat que li hem dedicat com millorem la salut de les cordes vocals i

de l'aparell fonador, evitant malalties que es deriven del mal ús de la veu. Pel que fa a la referència als beneficis pedagògics, aquestos si que pareix que tenen major pes, doncs hem pogut comprovar com a través del cor escolar es poden treballar elements i activitats de les assignatures del currículum de d'Educació Secundària Obligatòria (ESO), i si, com hem vist la participació és de la comunitat escolar i no tant sols d'alumnes, els professors que hi participen poden ajudar en aquesta labor pedagògica del cor, ja que fent ús dels sabers de les matèries que imparteixen incorporen a la disciplina del cor aquells conceptes i processos que interessa treballar.

Amb tot açò queda demostrada la hipòtesi que plantejàvem a la introducció, i és per això que encoratge als professors de música dels IES del nostre País a difondre arreu dels seus centres la cultura del cant coral i creen cors als instituts que després podran participar en projectes en comú com algun dels que hem vist "Com sona l'eso", i que facen partícip a tota la comunitat escolar d'aquesta iniciativa coral, intentant aconseguir el major nombre d'alumnat possible que hi participe.

Fonts consultades

CONSULTES DE LLIBRES I ARTICLES

- Gallo, J.A.; Graetzer, G.; Nardi, H.; Russo, A. (1979). *El director de coro. Manual para la dirección de coros vocacionales*. Ed. Ricordi.
- Informe Juventud en España 2008. INJUVE. Observatorio de la Juventud. Ministeri d'Igualtat.
- Lehman, P.R. (1993). *Why your school needs music*. Arts Education Policy Review, vol. 94, pg. 30.
- López García, J.L. (1991). *Conjunto Coral*. Artes Gráficas Mariano Bo: Murcia.
- Elliot, D. J. (1995). *Music Matters. A new philosophy of music education*. Oxford University Press: New York.
- Aizpurua, P. *Teoría del conjunto coral. Nociones elementales de la cultura coral*. Real Musical: Madrid.

CONSULTES ONLINE

- LAS ENFERMEDADES DE LA VOZ. Estudio sobre factores de riesgo predictivos de patologías relacionadas con la seguridad y la salud de los trabajadores docentes. CCOO.

<http://www.fe.ccoo.es/comunes/temp/recursos/25/559564.pdf>

- Nora Yelen, fonoaudiologa. Especialista en entrenament de la veu, reeducació de disfonies, nòduls, hiatus.

<http://www.yelennorahotmailcom.blogspot.com/>

- Educar. El portal educativo del Estado Argentino.

<http://portal.educ.ar/debates/eid/musica/debate/el-coro-en-la-escuela.php>

- La Nostra Escola Comarcal. <http://www.lacomarcal.com>

- Colegio Nuestra Señora del Pilar. <http://www.elpilarvalencia.org>

- Colegio Sagrado Corazón. <http://www.sagradocorazon.net>

- Colegio Santa María La Real de Huelgas. <http://www.huelgasreales.es>

- Escola Les Carolines. <http://www.lescarolines.com/>

- IES Berenguer Dalmau. <http://www.bdalmau.com>

- IES Violant de Casalduch. <http://www.iesbenicassim.es/>

- IES Manuel Sanchis Guarner. <http://iessanchisguarner.edu.gva.es/>

- IES Bernat Guinovart. <http://iesbernatguinovart.com/>

- COM SONA L'ESO. <http://comsonaleso.com/>

- PROESO. <https://sites.google.com/site/proesoorg/>

- Chorus effects in schools compels. <http://www.ajc.com/opinion/chorus-effect-in-schools-785739.html>